

Тетяна БОНДАР,

orcid.org/0000-0002-9487-5363

*аспірантка кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) tetanabondar@gmail.com*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЧІЛЬНИКІВ ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» В УКРАЇНІ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті розкривається діяльність очільників громадсько-просвітницького Товариства «Знання» в Україні середини ХХ – початку ХХІ ст. Установлено чітку хронологічну послідовність науковців на посаді президента Товариства «Знання» в Україні: О. Палладін (1947–1948 рр.), В. Комісаренко (1948–1953 рр.), Л. Кухаренко (1953–1964 рр.), Ф. Овчаренко (1964–1968 рр.), М. Сиваченко (1968–1970 рр.), І. Конділенко (1970–1977 рр.), І. Ляшко (1977–1984 рр.), В. Шинкарук (1984–1999 рр.), В. Кремень (з 1999 р. – до сьогодні).

Наведено короткі відомості про кожного з очільників, особисті основні досягнення й вклад у розвиток діяльності Товариства «Знання» в Україні із середини ХХ ст. до початку ХХІ ст. З'ясовано, що очільники безпосередньо впливали на складання суспільно-політичної, культурної, наукової, освітньої думки та визначали спрямованість роботи Товариства.

Визначено, що очільниками Товариства «Знання» в Україні із середини ХХ ст. до початку ХХІ ст. активно впроваджувалася й розвивалася лекційна діяльність за різними галузевими напрямками (ідеологічно-політичним, педагогічним, науковим тощо) як основна форма роботи. Натомість очільники впродовж усього досліджуваного періоду шукали й впроваджували нові форми роботи: народні університети, дні науки, науково-просвітницькі центри тощо.

Спираючись на архівні дані ЦДАВО України, ДАХО та архівні матеріали Товариства «Знання» України, з'ясували, що умовно діяльність Товариства поділяється на добу під ідеологічним впливом Комуністичної партії УРСР (1947–1989 рр.), на яку припадає очільництво О. Палладіна, В. Комісаренка, Л. Кухаренка, Ф. Овчаренка, М. Сиваченка, І. Конділенка, І. Ляшка, добу розвитку демократичних засад незалежної України – В. Шинкарука й В. Кременя.

Ключові слова: очільники, Товариство «Знання», лекційна робота, наукова пропаганда, політична пропаганда.

Tetiana BONDAR,

orcid.org/0000-0002-9487-5363

*Postgraduate Student of the Department of General Pedagogics and Pedagogy of the Higher School
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) tetanabondar@gmail.com*

ACTIVITIES OF HEADS OF THE KNOWLEDGE SCIENTIFIC SOCIETY IN UKRAINE (MIDDLE XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURY)

The article describes the activity of the heads of the public-educational Society “Knowledge” in Ukraine in the middle of the XX – beginning of the XXI centuries. A clear chronological sequence of scientists at the post of President of the “Knowledge” Society in Ukraine was established: O. Palladin (1947–1948), V. Komisarenko (1948–1953), L. Kukhareno (1953–1964), F. Ovcharenko (1964–1968), M. Sivachenko (1968–1970), I. Kondilenko (1970–1977), I. Lyashko (1977–84), V. Shinkaruk (1984–1999), V. Kremin (since 1999 – till today).

The article gives brief information about each of the leaders and personal major achievements and contribution to the development of the “Knowledge” Society in Ukraine from the middle of the XX to the beginning of the XXI century. It was found that the leaders had a direct influence on the formation of socio-political, cultural, scientific, educational thought and determined the direction of the Society's work.

It is determined that the leaders of the “Knowledge” Society in Ukraine from the middle of the XX to the beginning of the XXI century actively introduced and developed lectures in various branches (ideological-political, pedagogical, scientific, etc.), as the main form of work. Instead, throughout the period under review, new leaders have been looking for and implementing new forms of work: popular universities, science days, research centers, and more.

Based on the archive data of the Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine (CSASAGU), State Archives of Kharkiv Oblast and archival materials of the “Knowledge” Society of Ukraine, it is found out that the conditional activity of the Society is divided into days under the ideological influence of the Communist Party of the USSR (1947–1989). L. Kukhareno, F. Ovcharenko, M. Sivachenko, I. Kondilenko, I. Lyashko and the era of development of democratic foundations of independent Ukraine – V. Shinkaruk and V. Kremin.

Key words: heads, “Knowledge” Society, lectures, scientific propaganda, political propaganda.

Постановка проблеми. Діяльність громадських товариств в Україні має вагоме значення для дослідження національно-культурної спадщини, оскільки вони об'єднували навколо своїх ідей багато людей, були суспільними провідниками національних, наукових, політичних ідей, сприяли національній самосвідомості. Серед громадських товариств на особливу увагу науковців заслуговує діяльність громадсько-просвітницького Товариства «Знання» в Україні середини ХХ – початку ХХІ ст.

Аналіз досліджень. Вивчення й аналіз історико-педагогічної та сучасної літератури засвідчує, що дослідниками приділено увагу окремим аспектам діяльності Товариства «Знання», а саме: у дисертації М. Коропатника («Діяльність організацій товариства «Знання» України (1976–1985 рр.)» і статтях «Товариство «Знання» України – феномен радянської епохи, що пережив її: причини та наслідки», «Організації Товариства «Знання» України на Чернігівщині у системі безперервної освіти дорослих: історико-культурний аспект»), а також у тезах і статтях таких учених, як І. Козинець («Діяльність організацій Товариства «Знання» України: ретроспективний аналіз»), І. Хохліна («Просвітницька діяльність Товариства «Знання» в Україні» (70–80-і роки ХХ століття)), «Підготовка і підвищення кваліфікації лекторів товариства «Знання» України (1970–1980 рр.)»), Н. Житкова («Діяльність Товариства «Знання» на меншині у рівневих зв'язках»), Л. Круглова («Товариство «Знання» Київського університету та його внесок у розвиток інтелектуального потенціалу України») та ін. Проте діяльність очільників науково-просвітницького Товариства «Знання» в Україні середини ХХ – початку ХХІ ст. не стала предметом окремого наукового дослідження. Основу наукового дослідження становлять архівні документи ЦДАВО України, ДАХО та архівні матеріали Товариства «Знання» України, аналіз матеріалу дав змогу систематизувати й розширити уявлення про діяльність Товариства загалом.

Метою статті є висвітлення в хронологічній послідовності діяльності очільників, проаналізувати їхні основні досягнення та вклад у розвиток громадсько-просвітницького Товариства «Знання» в Україні в середині ХХ – початку ХХІ ст.

Вклад основного матеріалу. Товариство «Знання» в Україні як суспільний інститут бере свій початок від 4 червня 1947 р. (ЦДАВО України: 6), що мав назву «Товариство для розповсюдження політичних і наукових знань УРСР». Від червня 1963 р. по листопад 1990 р. – Товариство «Знання» УРСР, після – Товариство «Знання»

України, яким залишається до сьогодні (Енциклопедія історії України, 2005). Зазначене Товариство є наступником Всесоюзного Лекційного Бюро при Міністерстві вищої освіти СРСР. Ця організація заснована Радою Народних Комісарів (РНК) СРСР 31 липня 1943 р. розпорядженням від 3 вересня 1945 р. № 13138. РНК СРСР вищезазначену організацію перейменовано у Всесоюзне Лекційне бюро при Міністерстві вищої освіти СРСР (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11–12). Постановою від 26 квітня 1947 р. № 1377 Ради Міністрів СРСР на основі вищезазначеного Бюро створено Всесоюзне товариство для розповсюдження політичних і наукових знань (Енциклопедія історії України, 2005: 26). Так як Українська РСР входила до складу СРСР, то таким же чином Постановою № 797 Ради Міністрів УРСР створено Товариство для розповсюдження політичних і наукових знань УРСР (Енциклопедія історії України, 2005: 6) як республіканський складник Всесоюзного товариства для розповсюдження політичних і наукових знань.

Суттєву роль у розвитку товариства відігравали його очільники. У різні роки товариство очолювали академіки О. Палладін, В. Комісаренко, Ф. Овчаренко, І. Ляшко, В. Шинкарук, В. Кремень, члени-кореспонденти М. Сиваченко та І. Конділенко, професор Л. Кухаренко (Енциклопедія історії України, 2005: 2).

Першим головою Товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР постановою від 4 червня 1947 р. № 797 Ради Міністрів Української РСР затверджено академіка, президента АН УРСР О. Палладіна (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6). Народився 1885 р. в Москві, видатний учений-біохімік, також займав певну громадську й політичну позицію, був делегатом XIX–XXII з'їздів КП СРСР і XVI–XXII з'їздів КП УРСР, де обраний членом ЦК КП України. З 1916 р. жив в Україні, працював у Харкові, Києві. У 1920-ті роки очолював Харківське медичне товариство, Українське товариство фізіологів, біохіміків та фармакологів. З 1929 р. був академіком Всеукраїнської академії наук, у 1946–1962 рр. – президентом АН УРСР.

Під час оголошення Товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР О. Палладіном організовано обласні відділення Товариства (Кущерець, 2018), прийнято під управління Лекційне бюро, що існувало при Управлінні у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР, і його функції (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2), тим самим розпочато активну лекційну роботу.

Наступником О. Палладіна в 1948 р. став його заступник, видатний учений-патофізіолог, ендокринолог

кринолог, доктор медичних наук В. Комісаренко (1907–1993 рр.). Окрім надбань у галузі медицини, В. Комісаренко був активним громадським діячем, за що нагороджений орденами та медалями СРСР.

У 1948–1953 рр. за його очільництва в Товаристві для поширення політичних і наукових знань УРСР організовано роботу зі створення й розширення відділів товариства (міських, районних) відповідно до травневих рекомендацій Пленуму ЦК КП(б)У (1949 р. Відбувалося активне залучення в члени Товариства інтелігенції. Організовано якісно-кількісну лекційну діяльність серед населення на підприємствах, установах і колгоспах (ДАХО. Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 1). З'являються лекторії для батьків (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 26–35). Започатковано абонемент на право відвідання лекцій, де вказувалася тематика та план лекцій, лектор, час і дата проведення лекцій. Як, правило, абонемент був розрахований на 5 лекцій на 2,5 міс. (2 лекції в місяць) вартістю 6–7 рублів. Як зазначають архівні звіти, з реалізацією цих абонементів проблем не виникало (ДАХО. Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 3). Відповідно, зросла кількість лекторів, було розширено тематику лекцій. Виділялося більше дотацій на цю діяльність, установлено заохочення для лекторів – 150 рублів за лекцію (1949 р.) (ДАХО. Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7–9). Загалом за 1948 р. проведено 7,0 тис. безкоштовних і 7,0 тис. платних лекцій (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1407. Арк. 49). Зросла видавнича діяльність, на 1948 р. загальний тираж брошур становив 581,0 тис. екз. (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1407. Арк. 68). Налаштовано співпрацю з комсомольськими організаціями. Так, із 1949 р. здійснювалася робота з розповсюдження книг (ДАХО. Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 3–4), налаштовано організацію та рецензування лекційної діяльності лекторам з метою посилення політичної й наукової пропаганди (ДАХО. Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 3–4; Ф. 6113, Оп. 1. Спр. 20. Арк. 3–8).

З 1953–1964 рр. Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР очолювала доктор економічних наук, професор Л. Кухаренко (1906–1971 р.). Окрім педагогічної діяльності в Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка, вела активну громадську діяльність, працювала лектором відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, членом якої була з 1949–1966 рр., депутат 4–6 скликань Верховної Ради УРСР (Кущерець, 2018: 244–246).

Саме за очільництва Л. Кухаренко Товариство для поширення політичних і наукових знань

УРСР перебрало на себе функції лекційної пропаганди органів Міністерства культури УРСР згідно з постановою від 19 березня 1957 р. № 223 Ради Міністрів Української РСР (ДАХО. Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 50). У 1963 р. зазначене Товариство перейменовано в Товариство «Знання» УРСР відповідно до постанови Президії правління «Товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР» від 26 червня 1963 р. (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1). Лекційна та видавнича діяльність Товариства при правлінні Л. Кухаренко зросла в десятки разів. Так, на 1954 р. проведено 238,3 тис. безкоштовних і 130,6 тис. платних лекцій (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1407. Арк. 50), 1959 р. – 1755,8 тис. безкоштовних і 306,4 тис. платних лекцій (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1407. Арк. 50) у формі науково-виробничих конференцій, тематичних вечорів, вечорів запитань-відповідей, кінолекцій, лекцій-консультацій, лекцій-екскурсій тощо. Видавнича діяльність брошур становила вже в 1954 р. 2442,0 тис. екз. (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1407. Арк. 68).

Упродовж 1964–1968 рр. очільником Товариства «Знання» УРСР був академік Ф. Овчаренко. За своє життя займав низку високих посад: завідувач Відділу науки та культури ЦК КПУ, заступник голови ради з вивчення продуктивних сил УРСР (1956 р.), член-кореспондент (1957 р.), голова Відділення хімічних і геологічних наук Президії АН України (1960 р.). З 1961 р. академік АН УРСР. У 1967 р. створив та очолив Інститут колоїдної хімії та хімії води АН УРСР (Ульберг&Лебовка, 2013).

При правлінні Ф. Овчаренка в Товаристві «Знання» УРСР характерною була посилена робота серед молоді. При обласних організаціях створювалися пересувні лекторії для молоді, дискусійні клуби, проводилися молодіжні конференції, вечори, семінари, екскурсії, читання усних журналів. У відділенні Товариства почали діяти Університети молодого лектора. Видавалися спеціальні брошури для молоді (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 974. Арк. 45). Актуальними були теми енергетичної та сільськогосподарської галузей як на шпальтах журналів, брошурок так і в лекційній діяльності (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 547). Для узагальнення кращого досвіду лекційної роботи в 1965 р. започатковано видання науково-методичного бюлетеня «Трибуна лектора», який згодом переріс у журнал «Трибуна». Організовано видання науково-популярного щорічника «Україна. Наука і культура» (Кущерець, 2018).

У 1968 р. очільником Товариства «Знання» УРСР стає член-кореспондент АН УРСР (1967 р.)

М. Сиваченко, відомий як літературознавець і фольклорист (Кушерець, 2018).

За очільництва М. Сиваченка (1968–1970 рр.) помітна активність щодо обміну досвідом із зарубіжними країнами. Члени Товариства були делеговані в такі країни, як Італія, Швеція, Австрія, Фінляндія, Куба, Болгарія, Англія, Франція, Польща, Греція, США, Німеччина, Данія тощо (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 851. Арк. 194). Також Товариство приймало делегації іноземних країн, котрі цікавилися досвідом його роботи. Це були делегати з Польщі, Словаччини, Чехословаччини, Німеччини тощо (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1300). З метою пропаганди знань з лекторського складу створювалися громадські органи: міжгалузеві комісії та науково-методичні ради. Особливу увагу в цей час Товариство стало приділяти пропаганді серед жінок, проводити спеціальні семінари на теми ролі жінки в сім'ї та радянському суспільстві. Почали з'являтися організації жіночих клубів (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1082. Арк. 1–128).

Упродовж 1970–1977 рр. Товариство «Знання» УРСР очолював фізик-науковець І. Конділенко. Член-кореспондент Академії наук України (1967 р.), депутат Верховної Ради УРСР 9-го скликання, основоположник української школи зі спектроскопії комбінаційного розсіювання світла, учасник Великої Вітчизняної війни (з листопада 1941 р. – травень 1945 р.).

Педагогічну та наукову діяльність І. Конділенко завжди поєднував із громадською (Кушерець, 2018: 253–255). За час очільництва І. Конділенком у Товаристві «Знання» УРСР почали активно працювати народні університети. Особливого поширення набули Народний університет педагогічних знань (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1360. Арк. 1–15) і Народні університети громадського-політичних знань (ДАХО. Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 707. Арк. 1–24). Загалом у цей період роботи Товариства «Знання» УРСР підвищений інтерес становили педагогічні та освітні теми, що пов'язано з тогочасними науково-технічним прогресом і суспільними викликами. Разом із цим ставилося завдання щодо виховання трудівника соціалістичного суспільства. Системну й вагомую роль Товариство «Знання» УРСР відводило вихованню дітей у піонерських організаціях і підкреслювало їх значення на лекціях, уроках, на сторінках журналів і книг. У цей час актуальними стають питання підготовки педагогів, важливості отримання середньої освіти, направленість випускників шкіл на технічні спеціальності, окрема увага приділялася просвіті батьків з виховання й навчання дітей та охороні материнства

й дитинства. Не менш важливими були теми здорового способу життя, пагубного впливу алкоголізму, куріння на людину та їх наслідки. Товариство «Знання» УРСР брало активну участь у налагодженні міжнародних зв'язків технічних спеціалістів УРСР з іноземними колегами, співпраці з іноземними фірмами й організаціями. Це пов'язано з розвитком і пропагандою науково-технічного прогресу в УРСР. У зв'язку з цим розповсюдженими формами роботи стали «Дні науки» (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1063. Арк. 1–22). Товариство піклувалося про співпрацю дослідницьких інститутів з вищими з метою виховання нового покоління науковців.

Загалом Товариством «Знання» УРСР неупинно шукалися нові форми й методи роботи і пропаганди, на цей час актуальним було залучення до лекторської діяльності студентів гуманітарних вишів усіх курсів і факультетів, які мали право обрати професію лектора на спеціальних факультетах лекторської майстерності державних університетів. Кращі з них приймалися до лав Товариства.

Упродовж 1977–1984 рр. Товариство «Знання» УРСР очолював академік НАН України, перший декан факультету кібернетики Київського університету ім. Т. Г. Шевченка І. Ляшко (Кушерець, 2018: 256–260). Він мав низку практичних автоматизованих розробок, які впроваджено в науковій і підприємницьких сферах, що й спонукало, скоріш за все, висуненню його кандидатури на очільництво Товариства в період науково-технічного прогресу. У цей період роботи Товариства «Знання» УРСР увага зверталася на функціонування регіональних організацій, надавалося значення посиленню ролі методичних рад і секцій у підвищенні ефективності лекційної пропаганди (Кушерець, 2018: 260). Актуальними стають не лише науково-технічні теми, а й теми сім'ї та шлюбу, недосконале моральне й естетичне виховання підростаючого покоління, не виходить з актуальних тем пияцтво та пагубні звички.

У 1984 р. Товариство «Знання» УРСР очолює вчений, директор Інституту філософії АН УРСР, доктор філософських наук, професор, академік В. Шинкарук. Саме очільництво В. Шинкарука (1984–1999 рр.) стало знаковим у діяльності Товариства. Так, у 1990 р. тільки ухвалено Декларацію про державний суверенітет (від 16.07.1990), ще були попередньо проголошення Акту про незалежність України (Постанова Верховної Ради УРСР від 24.08.1991 № 1427-XII) (ЦДАВО України. Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 100–106), Всеукраїнський референдум щодо проголошення неза-

лежності України (від 01.12.1991), у листопаді 1990 р. в Товаристві «Знання» УРСР під головуванням В. Шинкарука проведено Установчий з'їзд, на якому проголошено подальший курс діяльності Товариства як самостійної громадсько-просвітницької організації, яка сповідує демократичні цінності, ідеї гуманізму, свободи, рівності та справедливості, передбачає сприяння розвитку й збереженню національних культурних, освітніх, наукових традицій України. На цьому ж З'їзді перейменовано Товариство «Знання» УРСР на Товариство «Знання» України, його президентом обрано В. Шинкарука, який успішно провів декомунізацію всередині Товариства, це добре відслідковується на тематиці його діяльності (Архів Товариства «Знання» України, 1990). У 1990-х рр. у лекційній і видавничій діяльності Товариства широко висвітлюються теми українських традицій, культури, історії українського народу, демократичних цінностей. Вдалося зберегти тенденції просвіти батьки, учителів у питаннях виховання, розвитку дітей, на перший план виходять теми профілактики венеричних захворювань, наркоманії, куріння та екологічне виховання.

Очіальництво В. Шинкарука можна назвати одним із найуспішніших і найскладніших, бо вперше Товариство «Знання» України залишилося без «покровительства» партії та влади, зіштовхнулося з викликами, такими як різкий спад чисельності його складу (30%), неактивність у роботі тих, хто залишився в його лавах (40%), опустошення рахунків «знанівців» без їх відома за межами України, відібрання будівель, які належали Товариству, тощо. Це дало поштовх очільнику В. Шинкарукові до знаходження нових шляхів розвитку й збереження Товариства. Так, президією правління Товариства «Знання» України розроблено комплексні цільові програми, що зосереджувалися на створенні госпрозрахункових науково-просвітницьких центрів, які проводили лекційну (курси, семінари, конференції тощо), видавничу діяльність, налагоджували співпрацю з новими органами влади та установами за різними галузевими напрямками (патріотичне, екологічне, правове, інформаційне, політичне, наукове виховання тощо).

На III З'їзді Товариства «Знання» України, який відбувся 12 березня 1999 р., президентом обрано державного й політичного діяча, президента АПН України, ученого В. Кременя, який залишається на цій посаді до сьогодні (Архів Тов. «Знання» Укр., 1999).

В. Кременю вдалося продовжити й зберегти діяльність Товариства «Знання» України як самостійної науково-просвітницької організації із закладеними попередником цінностями. За його очільництва не лише розширилася робота госпрозрахункових науково-просвітницьких центрів, а й створено приватний вищий навчальний заклад – Університет сучасних знань (заснований 2002 р.) (Архів Тов. «Знання» Укр., 2004). Збережено та розвинуто видавничу діяльність Товариства, провідними виданнями є журнали «Трибуна», «Наука і суспільство», «Наше небо» тощо (Архів Тов. «Знання» Укр., 2004; 2008). Успішно налагоджено роботу з державними інституціями: галузевими міністерствами, обласними державними адміністраціями, вищими національними закладами. Налагоджено міжнародні зв'язки співпраці з країнами Європейського Союзу, ОАЕ тощо (Архів Тов. «Знання» Укр., 1999; 2004).

Висновки. Отже, діяльність очільників громадсько-просвітницького Товариства «Знання» в Україні середини ХХ – початку ХХІ ст. визначалася суспільними викликами та політичними змінами в країні. Так, упродовж 1947–1989 рр. О. Палладіну, В. Комісаренку, Л. Кухаренку, Ф. Овчаренку, М. Сиваченку, І. Конділенку, І. Ляшку доводилося працювати й урахувати ідеологію Комуністичної партії УРСР. В. Шинкарук визначив курс Товариства як самостійної громадської організації, з демократичними засадами, започаткував діяльність науково-просвітницьких центрів, які розвиваються до сьогодні під очільництвом В. Кременя.

Подальше вивчення досвіду громадсько-просвітницької діяльності Товариства «Знання» в Україні (середини ХХ – початку ХХІ ст.) дасть змогу ширше розкрити його основні напрями діяльності й організацію роботи різних галузевих напрямлень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія історії України : у 5 т. / редкол. : В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3. 672 с.
2. Законодавство України : Декларація про державний суверенітет від 16.07.1990 № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/55-12> (дата звернення: 08.02.2020).
3. Кушерець В. І. Час нового просвітництва. Київ : «Знання» України, 2018. 291 с.
4. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6.
5. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ДАХО (Держ. Архів Харк. обл.). Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 20.
6. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ДАХО (Держ. Архів Харк. обл.). Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 3.

7. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1407.
8. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ДАХО (Держ. Архів Харк. обл.). Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 16.
9. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ДАХО (Держ. Архів Харк. обл.). Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 28.
10. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ДАХО (Держ. Архів Харк. обл.). Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 180.
11. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1 /продовження/. 39 Арк.
12. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 974.
13. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 547.
14. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 851.
15. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1300.
16. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1082. Арк. 1–128.
17. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1360. Арк. 1–15.
18. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ДАХО (Держ. Архів Харк. обл.). Ф. 6113. Оп. 1. Спр. 707. Арк. 1–24.
19. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1063. Арк. 1–22.
20. Матеріали Товариства «Знання» Української РСР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України). Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 100–106.
21. Матеріали Установчого З'їзду Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ, 1990.
22. Матеріали II З'їзду Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ, 1993.
23. Матеріали III З'їзду Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ, 1999.
24. Матеріали IV З'їзду Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ, 2004.
25. Матеріали V З'їзду Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ, 2008.
26. Матеріали VI З'їзду Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ, 2012.
27. Ульберг З. Р., Лебовка М. І. «Я вибрав свій складний шлях...» до 100-річчя з дня народження академіка НАН України Ф. Д. Овчаренка. *Вісник НАН України*. 2013. № 2. С. 84–88. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43036> (дата звернення: 08.02.2020).

REFERENCES

1. Entsyclopedia istorii Ukrainy: v 5 tomakh / redkol.: V. A. Smolii ta in. [Encyclopedia of Ukrainian History: in 5 volumes / edited by: V. A. Smoly and others]: K.: Naukova dumka, 2005. T. 3. 672 s. [in Ukrainian].
2. Zakonodavstvo Ukrainy: Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet vid 16.07.1990. № 55-KhII [Legislation of Ukraine: Declaration of State Sovereignty of 16.07.1990. № 55-XII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/55-12> [in Ukrainian].
3. Kusherets V. I. Chas novoho prosvitnytstva. [A time of new enlightenment]. Kyiv: «Znannia» Ukrainy, 2018. 291 s. [in Ukrainian].
4. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 1. Ark. 6 [in Ukrainian].
5. DAKhO – State archive of Kharkiv region. F. 6113, Op. 1, Spr. 20 [in Ukrainian].
6. DAKhO – State archive of Kharkiv region. F. 6113, Op. 1, Spr. 3 [in Ukrainian].
7. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 1407 [in Ukrainian].
8. DAKhO – State archive of Kharkiv region. F. 6113, Op. 1, Spr. 16 [in Ukrainian].
9. DAKhO – State archive of Kharkiv region. F. 6113, Op. 1, Spr. 28 [in Ukrainian].
10. DAKhO – State archive of Kharkiv region. F. 6113, Op. 1, Spr. 180 [in Ukrainian].
11. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1 [in Ukrainian].
12. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 974 [in Ukrainian].
13. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 547 [in Ukrainian].
14. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 851 [in Ukrainian].
15. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 1300 [in Ukrainian].
16. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 1082. Ark. 1–128 [in Ukrainian].

17. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 1360. Ark. 1–24 [in Ukrainian].
18. DAKhO – State archive of Kharkiv region. F. 6113, Op. 1, Spr. 707. Ark. 1–24 [in Ukrainian].
19. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 1063. Ark. 1–22 [in Ukrainian].
20. *TsDAVO Ukrainy* – Central State Archive of Supreme Authorities and Government of Ukraine. F. 4618. Op. 1. Spr. 490. Ark. 100–106 [in Ukrainian].
21. Arkhiv Tovarystva «Znannia» Ukrainy – Archive of the Knowledge Society of Ukraine. Kyiv. 1990 [in Ukrainian].
22. Arkhiv Tovarystva «Znannia» Ukrainy – Archive of the Knowledge Society of Ukraine. Kyiv. 1990 [in Ukrainian].
23. Arkhiv Tovarystva «Znannia» Ukrainy – Archive of the Knowledge Society of Ukraine. Kyiv. 1993 [in Ukrainian].
24. Arkhiv Tovarystva «Znannia» Ukrainy – Archive of the Knowledge Society of Ukraine. Kyiv. 2004 [in Ukrainian].
25. Arkhiv Tovarystva «Znannia» Ukrainy – Archive of the Knowledge Society of Ukraine. Kyiv. 2008 [in Ukrainian].
26. Arkhiv Tovarystva «Znannia» Ukrainy – Archive of the Knowledge Society of Ukraine. Kyiv. 2012 [in Ukrainian].
27. Ulberh Z. R., Lebovka M. I. «Ja vybrav svii skladnyi shliakh...» do 100-richchia z dnia narodzhennia akademika NAN Ukrainy F. D. Ovcharenka [«I chose my difficult path...» to the 100th anniversary of the academician of the NAS of Ukraine F. D. Ovcharenko]. *Visnyk NAN Ukrainy*. 2013, № 2. – С. 84–88. – URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43036> [in Ukrainian].